

BUDJET TASHKILOTLARIDA BUDJET MABLAG'LARIDAN FOYDALANISHNING
NATIJDORLIGI BO'YICHA HISOB VA NAZORAT TIZIMINI
TAKOMILLASHTIRISH

Xidirov Alimardon Baxtiyorovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi DMNA 23-20 guruh magistranti

Alimardonxidirov1984@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada budjet tashkilotlarida budjet mablag'laridan foydalanishning samaradorligini oshirish uchun hisob va nazorat tizimini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Budjet mablag'larining maqsadli va samarali ishlatilishini ta'minlash davlat byudjeti resurslarini oqilona boshqarishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Maqolada amaldagi tizimlarning kamchiliklari tahlil qilinib, ularni takomillashtirish yo'llari, xususan, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, nazorat jarayonlarini raqamlashtirish va moliyaviy shaffoflikni oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, xorijiy tajriba va uning mahalliy sharoitlarga moslashtirish imkoniyatlari ham o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Budjet tashkilotlari, budjet mablag'lari, hisob tizimi, nazorat tizimi, samaradorlik, moliyaviy boshqaruv, nazorat mexanizmi, shaffoflik, raqamlashtirish, davlat moliyasi.

Abstrac: This article considers the issues of improving the accounting and control system in order to increase the efficiency of the use of budget funds in budget organizations. Ensuring the targeted and effective use of budget funds is crucial in the rational management of state budget resources. The article analyzes the shortcomings of the current systems and develops recommendations for their improvement, in particular, the introduction of modern technologies, the digitalization of control processes, and the increase of financial transparency. At the same time, foreign experience and the possibilities of adapting it to local conditions are also studied.

Key words: Budget organizations, budget funds, accounting system, control system, efficiency, financial management, control mechanism, transparency, digitalization, public finance.

Kirish

Budjet tashkilotlari davlat tomonidan moliyalashtiriladigan muassasalar bo'lib, ularning asosiy vazifasi davlat resurslarini maqsadli va samarali boshqarishdir. Ushbu tashkilotlar faoliyati davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim vositalardan biridir. Shu sababli, budjet mablag'laridan oqilona foydalanishni ta'minlash, ularning samaradorligini oshirish, shuningdek, mablag'larning maqsadli ishlatilishini nazorat qilish davlat moliya tizimining barqarorligi uchun muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda budjet tashkilotlarida moliyaviy hisob va nazorat tizimi samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Budjet mablag'larining samarali boshqarilishi mamlakatning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashga hissa qo'shadi. Ammo ushbu tizimlarning ko'p hollarda zamonaviy texnologiyalar va avtomatlashtirilgan hisob tizimlari bilan to'liq integratsiyalanmagani, nazorat mexanizmlarining samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Shu sababli, budjet mablag'laridan foydalanish natijadorligini oshirish uchun hisob va nazorat tizimlarini takomillashtirish talab etiladi. Ushbu maqolada amaldagi tizimning kamchiliklari tahlil qilinadi va uni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Metodologiya: Ushbu ilmiy maqolada budjet tashkilotlarida budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan hisob va nazorat tizimlarini takomillashtirish bo'yicha o'rganishlar amalga oshiriladi. Tadqiqot quyidagi metodlardan foydalanib olib borildi:

1. Nazariy tahlil – Budjet tashkilotlarining moliyaviy boshqaruv va nazorat tizimi haqida mavjud adabiyotlar va ilmiy manbalar o'rganildi. Ushbu metod orqali jahon tajribasi, budjet mablag'lari hisoboti va nazoratning asosiy yo'nalishlari o'rganildi.
2. Statistik tahlil – O'zbekiston va boshqa davlatlarda budjet mablag'larining ishlatilishi bo'yicha statistik ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Ushbu usul mablag'larning samaradorligini o'lchash va natijalarga baho berishda yordam berdi.
3. Tizimli yondashuv – Budjet tashkilotlarida moliyaviy hisob va nazorat tizimining barcha elementlari o'zaro bog'liq va bir butun sifatida ko'rib chiqildi. Hisob va nazorat jarayonlarining samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillar tizim doirasida o'rganildi.
4. Taqqoslash metodi – O'zbekiston va rivojlangan davlatlarning budjet mablag'larini boshqarish va nazorat qilish tajribasi o'rganilib, ularning o'zaro solishtirishi amalga oshirildi. Ushbu metod xorijiy tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish imkoniyatlarini ko'rsatdi.
5. Empirik tadqiqot – Budjet tashkilotlarida moliyaviy hisob va nazorat tizimi bo'yicha amaliy tajriba o'rganildi, so'rovnomalar va intervyular orqali amaldagi tizimning real holati tahlil qilindi. Maqsadli tashkilotlardan olingan ma'lumotlar orqali mavjud muammolar aniqlandi va takomillashtirish yo'llari ishlab chiqildi.

Ushbu metodlar asosida olingan ma'lumotlar budjet mablag'larining hisob va nazorat tizimlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan xulosalar va takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Budjet tashkilotlarida budjet mablag'laridan samarali foydalanish va ularni nazorat qilish masalalari ko'plab iqtisodiy va moliyaviy tadqiqotlarda keng o'rganilgan. Ushbu bo'yicha ilmiy adabiyotlarda bir qancha nazariy yondashuvlar va amaliy tajribalar mavjud bo'lib, ularning asosiylari quyida keltiriladi.

1. Davlat moliyaviy nazorati va uning asosiy vazifalari

Davlat moliyaviy boshqaruvi va nazorati mavzusida yozilgan klassik adabiyotlar, masalan, X.X. Benfordning "Davlat moliyasini boshqarish" asarida davlat resurslarini samarali boshqarishning ahamiyati haqida keng to'xtalib o'tiladi. Ushbu adabiyotda davlat byudjeti mablag'larining samaradorligini oshirish uchun maxsus moliyaviy nazorat mexanizmlari ishlab chiqilishi kerakligi ta'kidlangan.

2. Budjet nazoratini takomillashtirish yo'llari

Iqtisodiyot nazariyasi bo'yicha mashhur olimlardan biri, Pol Samuelsonning asarlari davlat budjeti nazorati tizimini takomillashtirish bo'yicha asosiy yo'nalishlarni yoritadi. Samuelson o'z tadqiqotlarida budjet mablag'larining maqsadli ishlatilishi va ularning iqtisodiy ta'sirini baholash uchun samarali tizimlar kerakligini ta'kidlaydi.

3. Soliq va budjet siyosati

A. Maskan va J. Stiglis kabi iqtisodchilar tomonidan yozilgan "Soliq va budjet siyosati" asarida davlat byudjetining qamrovini kengaytirish va budjet mablag'larining taqsimotini optimallashtirish yo'llari muhokama qilingan. Mualliflar davlat moliyaviy resurslaridan samarali foydalanishda soliq va nazorat siyosatining muhimligini ta'kidlaydi.

4. Xorijiy tajriba

Rivojlangan davlatlarning budget boshqaruvi va nazorat tizimi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar, xususan, Fransiyada davlat budjeti boshqaruvi amaliyoti haqida K. Tomasning ishlari, bu sohada xalqaro tajribaning ahamiyatini ochib beradi. Uning tadqiqotida moliyaviy resurslarni nazorat qilishning raqamli texnologiyalarga asoslangan zamonaviy usullari va ularning davlat boshqaruvida qo'llanilishi muhim o'rinni egallaydi.

5. O'zbekistonda budget mablag'laridan foydalanish nazorati

Mahalliy iqtisodchi olimlar, xususan, M. Islomovning tadqiqotlarida O'zbekistonda budget mablag'laridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari va ular bo'yicha nazorat tizimini takomillashtirish masalalari o'rganilgan. M. Islomovning asarlarida davlat byudjetining maqsadli va samarali ishlatilishi uchun zarur bo'lgan yangi texnologiyalarni joriy etish, shaffoflikni ta'minlash hamda nazorat tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha bir qator tavsiyalar berilgan.

6. Raqamli moliyaviy nazorat tizimlari

Zamonaviy raqamli texnologiyalarni moliyaviy nazorat tizimlariga tatbiq qilish masalasi bo'yicha S. Braunning "Raqamli transformatsiya va davlat moliyasi" kitobida budget mablag'laridan foydalanishda shaffoflik va samaradorlikni oshirish uchun raqamlashtirilgan nazorat mexanizmlarining joriy etilishi haqida to'liq ma'lumot beriladi. Braunning ta'kidlashicha, davlat moliyaviy tizimlarining raqamli texnologiyalarga moslashtirilishi budget nazorati samaradorligini oshiradi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlarda budget tashkilotlarida mablag'lar boshqaruvi va nazorati bo'yicha turli xil yondashuvlar va takliflar mavjud. Ushbu adabiyotlar tadqiqotda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xalqaro tajribalarni inobatga olish asosida hisob va nazorat tizimini takomillashtirishda yo'nalish beradi.

Tahlil va natijalar

Budget tashkilotlarida budget mablag'laridan foydalanishning samaradorligini oshirish maqsadida moliyaviy hisob va nazorat tizimining ahamiyati juda katta. Tahlil jarayonida quyidagi asosiy omillar aniqlangan:

Budget tashkilotlarida moliyaviy hisob yuritish jarayonlari ko'pincha eski an'anaviy usullarda olib boriladi. Bu holat mablag'lardan foydalanishda samaradorlikni ta'minlashni qiyinlashtiradi. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanmaslik hisob-kitoblar jarayonining sekinlashishiga va xatoliklarning ko'payishiga olib keladi. Shu sababli, moliyaviy hisob tizimining raqamlashtirilishi va avtomatlashtirilgan hisob dasturlarini joriy etish eng muhim yechimlardan biri hisoblanadi.[4]

Tahlil natijalariga ko'ra, moliyaviy nazorat tizimi ko'plab davlatlarda xomaki va kam samarali bo'lib qolmoqda. Nazorat jarayonlari o'z vaqtida va samarali olib borilmagan taqdirda, budget mablag'lari samarasiz ishlatilishi xavfi ortadi. Bunga ko'pincha moliyaviy shaffoflikning yetishmasligi, ichki va tashqi nazorat mexanizmlarining to'laqonli ishlamasligi sabab bo'lmoqda.

Budget tashkilotlarining faoliyatida shaffoflik darajasi ko'plab mamlakatlarda talab darajasida emas. Mablag'larning qayerga va qanday sarflanayotganligi haqidagi ma'lumotlarning ochiq bo'lmasligi, budget mablag'larining noto'g'ri taqsimlanishi va korrupsiya xavfini oshiradi. Zamonaviy texnologiyalarga asoslangan shaffof hisob tizimlari ushbu muammoni hal qilishning asosiy yo'nalishi sifatida qaralmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rsatadiki, budget mablag'lari ustidan nazoratni takomillashtirish uchun avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari, xususan, elektron boshqaruv va raqamli audit tizimlarini joriy etish yaxshi samara beradi. Masalan, AQSh va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida davlat moliyaviy tizimlariga elektron monitoring va avtomatik tekshiruv tizimlari joriy etilgan bo'lib, bu shaffoflik va samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.[3]

O'zbekistonda budget tashkilotlarida nazorat mexanizmlari mavjud bo'lsa-da, ularning samaradorligini oshirish uchun hali ko'plab ishlar qilinishi lozim. O'tgan yillardagi tahlillar asosida mahalliy budget tashkilotlarida shaffoflik yetishmasligi, ichki auditning yetarli darajada ishlamasligi va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlarining joriy qilinmagani kabi muammolar aniqlangan. Bu omillar budget mablag'larining samarali boshqarilishini qiynlashtiradi.

Natijalar

Yuqoridagi tahlillar asosida budget tashkilotlarida budget mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

- Hisob tizimini raqamlashtirish: Moliyaviy hisob va audit jarayonlarini avtomatlashtirish uchun zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish lozim. Bu tizimlarning tezkorligi va aniqligini oshiradi, inson xatolarini kamaytiradi.[2]

- Shaffoflikni oshirish: Moliyaviy ma'lumotlar va hisob-kitoblarning ochiqligini ta'minlash orqali budget mablag'larining noto'g'ri sarflanishini oldini olish mumkin. Maxsus veb-platformalar yoki ilovalar orqali budget mablag'lari to'g'risidagi ma'lumotlarni jamoatchilikka ochiq qilish shaffoflikni ta'minlashda muhim qadamdir.

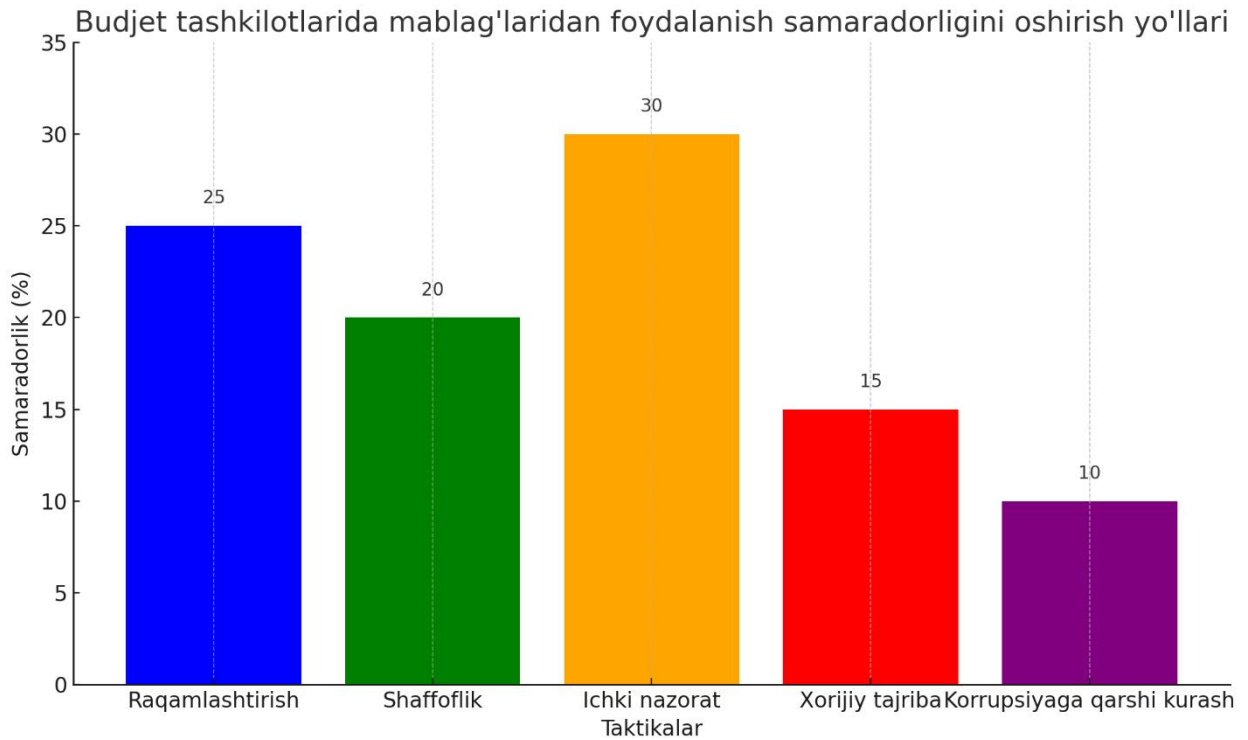
- Ichki nazorat va audit tizimini kuchaytirish: Ichki nazorat organlarini mustahkamlash va ularni malakali kadrlar bilan ta'minlash kerak. Elektron nazorat va avtomatlashtirilgan audit tizimlari orqali nazorat jarayonlari samaradorligini oshirish mumkin.[6]

- Xorijiy tajribani tatbiq etish: Jahon tajribasida keng qo'llanilgan elektron boshqaruv va raqamli audit tizimlarini O'zbekiston sharoitida joriy etish orqali budget mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishga erishish mumkin.

Shunday qilib, budget tashkilotlarida mablag'larni boshqarish va nazorat qilish tizimini takomillashtirish uchun raqamlashtirish, shaffoflik va ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirish lozim. Bu chora-tadbirlar budget mablag'larining maqsadli va samarali ishlatilishini ta'minlaydi.

Muhokama

Budget tashkilotlarida budget mablag'laridan foydalanishning samaradorligini oshirish, davlat moliyaviy resurslarini maqsadli va oqilona sarflashni ta'minlash uchun moliyaviy hisob va nazorat tizimini takomillashtirish zarur. Tahlil natijalari ko'rsatdiki, bu tizimni isloh qilish davlatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi.

Birinchi navbatda, raqamlashtirilgan moliyaviy hisob tizimlarining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ko'plab rivojlangan mamlakatlar budjet tizimiga raqamli texnologiyalarni tatbiq etish orqali moliyaviy nazoratni kuchaytirmoqda. O'zbekiston sharoitida ham bu yo'nalishdagi ishlarni jadallashtirish talab etiladi. Raqamli hisob tizimlarining joriy qilinishi inson xatolarini kamaytirib, operatsiyalarni tezlashtirishga yordam beradi. Biroq, bunday tizimlarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun kadrlar malakasini oshirish, dasturiy ta'minot va infratuzilmanni rivojlantirish zarur.[5]

Ikkinchidan, moliyaviy nazorat tizimining samaradorligini oshirish uchun shaffoflik darajasi ko'tarilishi lozim. Nazorat mexanizmlari samarali ishlashi uchun budjet tashkilotlarida hisob-kitoblar, moliyaviy ma'lumotlar va xarajatlar ochiq va to'liq bo'lishi kerak. Budjet mablag'lari to'g'risidagi ma'lumotlarning jamoatchilikka ochiqdigi davlat organlariga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi va mablag'larning noto'g'ri ishlatilishi xavfini kamaytiradi. Shu nuqtai nazardan, davlat byudjeti xarajatlari bo'yicha axborotlarni keng ommaga ochiq qilishga yo'naltirilgan maxsus raqamli platformalarni joriy etish o'z samarasini berishi mumkin.

Uchinchidan, ichki audit va nazorat organlarining kuchaytirilishi ham budjet mablag'larining samarali boshqarilishini ta'minlashda muhimdir. Ichki nazorat organlarining mustaqilligi va ularning samarali ishlashi orqali budjet xarajatlarining maqsadga muvofiqligi nazorat qilinadi. Biroq ichki audit tizimi hali to'liq darajada ishlamayotgani ko'rsatilgan. Ichki auditorlarning mustaqilligini ta'minlash va ularga zamonaviy vositalar bilan ta'minlash, moliyaviy nazorat jarayonlarini mustahkamlash muhim.[4]

Xorijiy tajribaga asoslanib, O'zbekiston moliyaviy boshqaruvida ham elektron boshqaruv tizimlarini keng qo'llash lozim. Bu yo'nalishda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan audit tizimlari joriy qilinishi, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishi mumkin. Biroq, xorijiy tajribani to'g'ridan-to'g'ri qabul qilishdan oldin, O'zbekiston sharoitlariga moslashtirilgan yondashuvlarni ishlab chiqish kerak.

Bundan tashqari, davlat budjeti mablag'larining nazorati va samaradorligi masalasida korrupsiyaga qarshi kurash va moliyaviy shaffoflikni ta'minlash chora-tadbirlari katta ahamiyatga ega. Mamlakatda korrupsiyani kamaytirish orqali budjet mablag'larining noto'g'ri ishlatilishining oldini olish va nazorat qilish tizimini kuchaytirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, budjet mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlash uchun raqamlashtirish, shaffoflik va kuchli nazorat tizimlari zarur. Shu bilan birga, kadrlar malakasini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xalqaro tajribani milliy sharoitlarga moslash orqali moliyaviy boshqaruv tizimi isloh qilinishi lozim. Ushbu chora-tadbirlar davlatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga katta hissa qo'shadi.

Xulosa

Budjet tashkilotlarida budjet mablag'laridan foydalanishning samaradorligini oshirish uchun moliyaviy hisob va nazorat tizimini takomillashtirish zaruratini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, davlat moliyaviy resurslarini maqsadli boshqarish va ulardan samarali foydalanish davlat iqtisodiyotining rivojlanishi uchun muhim omildir.

Mazkur tadqiqot doirasida quyidagi asosiy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Raqamlashtirish va avtomatlashtirish: Budjet tashkilotlarida moliyaviy hisob-kitob jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali mablag'lar nazorati samaradorligini oshirish mumkin. Zamonaviy texnologiyalar va dasturlarni joriy etish orqali inson xatolarini kamaytirish, jarayonlarni tezlashtirish va moliyaviy axborotlarning aniq va ishonchli bo'lishiga erishiladi
2. Shaffoflikni ta'minlash: Budjet mablag'laridan foydalanish jarayonida shaffoflikni oshirish, mablag'lar taqsimoti va sarflanishini jamoatchilikka ochiq qilish korrupsiyaga qarshi kurashda samarali usuldir. Elektron platformalar va ochiq ma'lumotlar tizimlarini joriy etish shaffoflikni ta'minlashga yordam beradi.
3. Ichki nazorat va audit tizimini kuchaytirish: Ichki nazorat va audit jarayonlarini kuchaytirish, ular uchun mustaqil va samarali nazorat organlarini yaratish, budjet mablag'larining noto'g'ri sarflanishi va samaradorligini nazorat qilishni ta'minlashga xizmat qiladi.
4. Xorijiy tajribani moslashtirish: Rivojlangan davlatlarda joriy etilgan raqamli va elektron boshqaruv tizimlarini O'zbekiston sharoitlariga moslashtirish orqali budjet mablag'laridan foydalanish jarayonida samaradorlikni oshirish mumkin.
5. Korrupsiyaga qarshi kurash: Davlat budjet mablag'lari ustidan nazoratni kuchaytirish uchun korrupsiyaga qarshi kurashish, shaffoflikni oshirish va hisobot berish tizimlarini takomillashtirish zarur.

Yuqorida keltirilgan chora-tadbirlar O'zbekiston budjet tashkilotlarida mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirishga, davlat moliyaviy boshqaruv tizimini yanada takomillashtirishga va iqtisodiy barqarorlikka erishishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azizov, A., & Karimov, I. (2022). Davlat budjeti va moliyaviy nazorat tizimi. Toshkent: "Moliyachi" nashriyoti.
2. Davronov, S. (2021). Raqamli iqtisodiyotda budjet nazorati va uning samaradorligi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy tadqiqotlar instituti.

3. Smith, A. (2019). Public Budgeting and Financial Management: Global Perspectives. Routledge.
4. Xudoyberdiyev, O. (2023). O'zbekiston davlat moliyaviy nazorati va audit tizimi. Toshkent: O'zbekiston Davlat moliya instituti.
5. Stiglitz, J. E. (2016). Ekonomiks: Davlat moliyaviy siyosati va nazoratning ahamiyati. New York: W.W. Norton & Company.
6. OECD (2020). Public Sector Budgeting in the Digital Age. OECD Publishing. Retrieved from: <https://www.oecd.org>.
7. Davlatov, B. (2022). Korrupsiyaga qarshi kurash va davlat moliyaviy nazorati tizimi. Toshkent: Yuridik adabiyotlar nashriyoti.
8. World Bank (2021). Improving Public Financial Management in Developing Countries. Washington, DC: World Bank Publications.
9. Yuldashev, M. (2020). Davlat budjetidan foydalanish va nazorat tizimining samaradorligi. Toshkent: "Akademnashr."
10. International Monetary Fund (IMF) (2019). Fiscal Transparency Handbook. IMF Publishing.